

© Рібцун Ю. В. Особливості використання прийоменникових конструкцій школярами із тяжкими порушеннями мовлення // *Modern educational space: Conferece Proceeding, October 22, 2021. Leipzig: Baltija Publishing. P. 79-83*

Секція 15. Сучасні проблеми соціальної та гуманітарної освіти. Інклюзивна освіта.

Рібцун Ю. В.,

**кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу логопедії**

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

НАПН України, м. Київ, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ
КОНСТРУКЦІЙ ШКОЛЯРАМИ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ**

Пошук шляхів щодо формування особистості компетентного мовця, здатного майстерно володіти українською мовою, шукати та знаходити потрібну інформацію, використовувати її з метою ефективної комунікації – це першочергові завдання освіти, у т. ч. й спеціальної. Оновлений Державний стандарт базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р.) [1], із залученням міжнародних норвезьких («Демократична школа» Європейського Центру імені Вергеланда), польських («Нова українська школа-2»), фінських («Фінська підтримка реформи української школи») експертів, заснований на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо формування ключових компетентностей освіти упродовж життя», визначає мету, принципи освітнього процесу, вимоги до обов'язкових результатів, орієнтири для оцінювання в закладах базової середньої освіти

упродовж адаптаційного (5-6 класи) і базового предметного (7-9 класи) навчання. Опис компетентнісного потенціалу та вимоги до обов'язкового навчання учнів репрезентовані у дев'яти галузях освіти, однією з яких є мовно-літературна.

Вивчення різних частин мови здійснюється упродовж усього шкільного навчання, а в сьомому класі учні поглиблено знайомляться зі службовими частинами мови, зокрема, з прийменниками, адже саме вони, поряд з іменниками та дієсловами, найчастіше вживаються в мовленні (їх понад 150). Термін «прийменник» уперше у 70-х рр. ХІХ ст. запровадив у своїй граматиці О. Партицький. Прийменник – це незмінна службова частина мови, яка виражає залежність одного повнозначного слова від іншого у словосполученні чи реченні.

Прийменники відображають не тільки різні відношення між предметами, але і відношення дій, станів чи якостей до предметів, що знаходять своє відображення в синтаксичних зв'язках між членами речення. Зокрема у реченні: *Від дому до школи я їду на автобусі* прийменники *від, до, на* виражають відношення дії (їхати) до предметів (дім, школа, автобус), указують на синтаксичні зв'язки між керуючим словом – дієсловом, та керованими словами – іменниковими формами; прийменники *від, до* виражають просторові відношення (напрямок руху), *на* – відношення способу дії. Прийменники, хоч і не виступають членами речення, проте при синтаксичному розборі їх підкреслюють разом із тими членами речення, з якими вони пов'язані за змістом (найчастіше обставинами).

Для вираження складних відношень між повнозначними словами слугують первинні (*без, в, од, для, на, від, до, у, при, під, з, о, за, над, через, про, по* та ін.), що є найстаріші за походженням, спільні для усіх слов'янських мов, і вторинні (*близько, навколо, вздовж, поблизу, край,*

коло, завдяки, всупереч, на противагу та ін.) прийменники. Виділяють також прості (без, від, по, в, з, до, для, за, на, при, під, між, через), складні (з-за, з-під, з-понад, з-над, з-понад, з-поміж, поміж, з-між, посеред, задля, заради, поза, з-поза) та складені (з метою, за винятком, за рахунок, за допомогою, у справі, у зв'язку з, на відміну від, згідно з, незалежно від тощо) прийменники (Г. Губарева, І. Дишлюк, М. Івченко, Т. Лагута, Т. Михайлова, І. Муромцев, Н. Черсунова, О. Чуєшкова та ін.).

Прийменники не мають самостійно виявленого лексичного значення, їх службова функція полягає насамперед у диференціації значень відмінкових форм, адже за допомогою прийменників уточнюються та урізноманітнюються смислові відтінки відмінків. Прийменники допомагають виявити значення відмінкової форми іменників та їх синтаксичну роль у реченнях. За допомогою прийменників виражаються різноманітні відношення: просторові (піти до школи), часові (гуляти до вечора), мети (поїхати на заняття), умови (виконати при бажанні), допустові (продовжити похід всупереч негоді), причинні (плакати від щастя), способу дії (працювати із задоволенням), об'єктні (турбуватись про пташок взимку), атрибутивні (вікна на балкон).

Без прийменників уживаються називний, кличний і давальний відмінки, при місцевому відмінку завжди наявний прийменник, решта відмінків може мати як прийменникову, так і безприйменникову конструкцію. У сполученні з формою непрямого відмінка іменника прийменник виражає залежність іменника від інших слів у реченні, розділяючи значення відмінкової форми на окремі мінімальні смислові одиниці (семи). З іменниками в родовому відмінку найчастіше вживаються такі прийменники: *без, в (у), від, до, з, за, між, проти, з-під, з-перед, поміж*; у знахідному – *в (у), з, за, на, над, через, понад, крізь, про, під, по,*

незважаючи на; в орудному – *з, за, між, повід, над, перед, у зв'язку з, згідно з, поміж, слідом за*; у місцевому – *в (у), на, о, при, по*.

Школярі з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) зі значним запізненням, порівняно з ровесниками із типовим розвитком, засвоюють лексико-граматичну складову мовленнєвої діяльності. Мовлення школярів із ТПМ характеризує дисгармонійний розвиток морфологічної та синтаксичної складових, загального мовно-семантичного компонента, спотворення цілісної картини як усного, так і писемного мовлення. Засвоєння відмінкової парадигми супроводжується стійкими помилками у розумінні та використанні прийменникових конструкцій, джерелом яких є ураження мовленнєвих зон кори головного мозку, недостатня сформованість комплексу зорово-просторових функцій та операцій (зокрема різні форми та рівні відображення просторової інформації, оптико-просторовий гнозис та праксис, симультанні функції), деяке зниження рівня аналітико-синтетичної та мнестичної діяльності (Л. Венгер, Н. Леушина, І. Мартиненко, Ю. Рібцун, Т. Сак, Е. Симерницька, Є. Хомська, Л. Цветкова та ін.) [2].


Механізм внутрішнього програмування граматичного структурування особливо складних речень, які містять прийменниково-відмінкові конструкції, виявляється пошкодженим унаслідок наявності значної кількості помилок семантичного (нерозуміння значення, елізії, заміни прийменників), граматичного (несформованість категорії відмінка у вигляді невідповідності прийменника та флексії слів структурі речення) та синтаксичного рівня (порушення граматичних зв'язків між словами) [3].

При написанні диктантів, списуванні, самостійному виконанні вправ учні з ТПМ пропускають прийменники взагалі (*підручник написано* замість *у підручнику написано*), зливають з наступним (*квіти увазі* замість *квіти у вазі*) чи попереднім (*пенална столі* замість *пенал на столі*) словом.

Школярі з тяжкими порушеннями мовлення часто не розуміють значення прийменників, особливо *над-на, у-на, над-під, під-між*, тому плутають і замінюють їх (*бігав на кедях* замість *бігав у кедях*).

Написання складних прийменників, які пишуться через дефіс, відбувається з помилками – школярі пишуть їх окремо чи злито з іншими словами (*зза паркану* замість *з-за паркану*). Учні з ТПМ плутають: 1) морфеми (префікси) та прийменники, особливо *при, від, за, під, з, без, про, по* (*підрозділ – під розділ*); 2) іменники та прийменники (*наряд – на ряд, наклад – на клад, настій – на стій, нахрап – на хrap* тощо); 3) прийменники з іменниками і співзвучні прислівники (*нагорі – на горі, назустріч – на зустріч* і т. п.); 4) прислівникові прийменники, утворені від обставинних прислівників (*ззаду, навколо, навпроти, попереду*), прийменники, утворені від означальних прислівників (*відносно, відповідно, згідно, подібно*) із прислівниками (слово *навколо*: *Навколо було тихо* – прислівник (кругом, навкруги), *Розкидали навколо себе* – прийменник (з усіх боків щось відбувається).

Пояснення правил у доступній ритмізованій віршованій формі сприяє кращому запам'ятовуванню та усвідомленню навчального матеріалу: «**Прийменники при іменниках** писали, Не разом, поруч. Всі це помічали. *З* дому, *до* школи, *через* місток, *По* дорозі, *у* клас, *на* урок. *До* дошки, *за* партою *біля* вікна, *З-за* спини, *під* звуки дзвінка. *В* пеналі, *над* зошитом, *поміж* рядків... Прийменників безліч. Ти зрозумів? В мовну скарбничку їх станем збирати, *І* завжди окремо будем писати». (Ю. Рібцун) Використання прийомів вербального та невербального оформлення зорово-просторової інформації, розвиток лексичної та граматичної складових мовлення шляхом накопичення синонімічних прийменників (*коло – близько – біля – поблизу – при – поруч з будинком, на – у полі*), співставлення антонімічних прийменникових значень, зокрема

до – після, над – під, у – на тощо (Праця на ноги ставить, а лінь з ніг валить. Молодець не той, хто пливе за течією, а той, хто пливе проти течії) дає змогу пришвидшити уточнення відмінково-прийменникових конструкцій, оволодіння ними на практичному рівні як в усному, так і писемному мовленні. Практичні дії з предметами, викладання «дво(три)поверхових» структурних рядів із об’ємних геометричних фігур (типу , мануальні вправи (зміна положення рук відповідно до названого педагогом прийменника – в кулак, над (під), біля, на, поряд з рукою), складання речень за графічними схемами з прийменниковими конструкціями, використання ребусів, де від взаєморозташування літер залежить можливість відгадування слова (ПЕ на Л → пенал, за М ОК → замок, в О ДА → вода, під ВА Л → підвал) робить використання прийменників усвідомленим.

Отже, засвоєння прийменникових конструкцій учнями з тяжкими порушеннями мовлення має свої специфічні особливості, зумовлені замало сформованими зорово-просторовими уявленнями, недостатністю симультанних функцій зорової та слухової модальностей, уповільненою переробкою інформації на сенсорному, моторному, перцептивному, мнестичному, інтелектуальному, семантичному рівнях. Доведена кореляційна залежність рівня засвоєння прийменниково-відмінкових конструкцій і сформованості оптико-просторових уявлень, зорового аналізу та синтезу, що потребує мультидисциплінарного підходу до компенсації мовленнєвих розладів у школярів.

Література:

1. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

2. Рібцун, Ю. В. (2020). Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток. Львів : Світ.

3. Рібцун, Ю. В. (2016). Програми з корекційно-розвивальної роботи для спеціальних ЗНЗ для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (1–4 класи). *Логопед.* № 2 (62). С. 2–11; № 3 (63) (продовження). С. 2–11